

KAN ABORTUS WEER VERBODEN WORDEN? **

Ruut Veenhoven

*In: Doppenberg, H.J. (red.): 'Abortus: medisch verantwoorde zwangerschapsonderbreking in Rotterdam, na 20 jaar', Stichting Janna Stek, Rotterdam, blz. 31-38, 1993.
ISBN 90-801792-1-3*

Nog geen dertig jaar geleden was abortus nog echt verboden in Nederland. In die tijd zag ieder in zijn omgeving wel drama's rond gedwongen huwelijken, ongehuwde moeders en ongewenste kinderen. Minder zichtbaar, maar niet minder talrijk, waren de illegale abortussen, waarbij soms inderdaad de beruchte breinaald gehanteerd werd. Inmiddels is dat radicaal veranderd. Voor abortus kan men nu legaal terecht in de meeste ziekenhuizen en in gespecialiseerde klinieken. En dat nog wel kosteloos.

Als dingen in zo'n korte tijd zo zeer veranderen vraag je je af of de klok niet even makkelijk weer kan worden teruggedraaid. De lange haren van de jaren zestig zijn toch ook weer verdwenen en de euforie over vrije sex heeft inmiddels plaats gemaakt voor zorgelijke discussies over AIDS en sexueel geweld. In dat verband wordt gesproken van een culturele 'restauratie', In de politieke machtsverhoudingen lijken de kansen ook gekeerd. De abortusbeweging van weleer is opgelost maar de tegenbeweging bestaat nog steeds. De politieke partij die het voortouw had bij afschaffing van het abortusverbod (PvdA) is in verval, terwijl de macht van de tegenpartij in deze kwestie (CDA) momenteel groter is dan ooit.

De mogelijkheid dat abortusvrijheid inderdaad weer in het gedrang zal komen moet niet al te luchtig worden afgedaan. Er staat veel op het spel. Als het gevaar van een tegenstand reëel is moet nu actie ondernomen worden. Daarom zal ik in het volgende de kansen systematisch verkennen. Eerst de kans dat de publieke opinie zich tegen vrije abortus zal keren, vervolgens de kans dat de politieke strijd rond abortus weer opblaait en tenslotte de kansen dat een eventueel nieuw verbod op abortus ook daadwerkelijk wordt geëffectueerd.

KANS OP OMSLAG PUBLIEKE OPINIE OVER ABORTUS

Abortus is nog steeds een omstreden zaak, maar de huidige abortusvrijheid heeft toch de steun van een ruime meerderheid van de Nederlandse bevolking. Hoe groot is de kans dat die aanvaarding omslaat in afwijzing? Die kans kan op twee manieren worden ingeschat: theoretisch door te bezien hoe waarschijnlijk zo'n ontwikkeling is in het licht van de kennis over de aard en achtergrond van opvattingen in dezen en empirisch door te onderzoeken of zich in de publieke opinie al voorbodes van een dergelijke verandering aftekenen.

Omslag aannemelijk?

Als wij ons afvragen of de voorwaarden voor zo'n omslag gunstig zullen zijn in onze samenleving, naar welke omstandigheden moeten we dan kijken? Uit de rijke literatuur over attitudeverandering komen drie belangrijke condities naar voren: ten eerste is verandering van houding aannemelijk als een houding niet meer aansluit op de voornaamste waarden. Mensen streven immers naar consistentie in hun waardering. Dat consistentiestreven strekt zich ook uit tot de relatie tussen waarden en weten. Van de dingen die we positief waarderen (zoals bijv. democratie) willen we ook graag weten dat ze in andere opzichten ook goed zijn (bijv. ook effectief en rechtvaardig). De tweede voorwaarde voor attitudeverandering is derhalve het ontstaan van een discrepantie door nieuwe inzichten over de feitelijke gevolgen van het gewaardeerde. Als bijvoorbeeld blijkt dat politieke democratie veel onrecht met zich mee brengt zal dat de aanvaarding van democratie meestal verminderen. Tenslotte moet er ook enige consistentie zijn tussen wat men vindt en wat men

feitelijk doet. Als mensen door omstandigheden in een bepaald gedragspatroon gedrongen worden passen ze hun opvattingen daar dan ook vaak bij aan.

Aansluiting op waarden

Morele bezwaren tegen abortus worden momenteel voornamelijk beargumenteerd vanuit typisch traditionele waarden: door God gegeven leven mag niet door de mens beëindigd worden, beproevingen zoals een ongewenst kind moeten we niet uit de weg gaan (want we leven tenslotte niet voor de lol) en seksualiteit moet niet te makkelijk worden gemaakt, zeker seks van ongehuwden niet. De aanvaarding van abortus stoelt daarentegen op uitgesproken moderne waarden: ongewenst ouderschap wordt gezien als een onaanvaardbare inbreuk in het eigen levensplan, als een beperking van praktische gelijkberechtiging van de vrouw en als een belemmering van de seksualiteit. Ontplooiingskansen staan ook in het denken over ongewenste kinderen voorop: ondermeer omdat die kansen slechter zijn neemt men morele problemen rond zwangerschapsafbreking voor lief.

Het ziet er niet naar uit dat traditionele waarden als ‘onderwerping’ aan God, ‘afzien’ en ‘onthouding’ een comeback zullen maken, althans niet in Westerse landen. Het onderzoek naar waardeoriëntaties wijst eerder op een verdere ontwikkeling naar ‘vrijheid’, ‘individualisme’ en ‘lustaanvaarding’. Dat zal wel niet altijd zo doorgaan, maar voorlopig in ieder geval wel. Het is aannemelijker dat de ontwikkeling uitloopt op een stabilisatie van het moderne waardenpatroon dan op een terugslag.

Aansluiting op kennis

De vroegere afwijzing van abortus berustte ook op feitelijke inzichten, die inmiddels onjuist zijn gebleken of niet meer van toepassing zijn. Zo zag men ongewenste zwangerschap als iets wat primair zondige vrouwen overkomt en gold de ingreep als hoogst riskant, zowel lichamelijk als geestelijk. Hoewel abortus niet minder vaak voorkwam dan tegenwoordig was er minder informatie beschikbaar: vooral minder geverifieerde informatie. Daardoor konden gruwel-verhalen het beeld over abortus sterk bepalen, waarmee tevens consistentie met negatieve waardering bereikt werd.

Inmiddels is het publiek veel beter geïnformeerd over abortus. In de media wordt er regelmatig over bericht en is het een vast onderwerp in veel voorlichtingsprogramma's. De informatie die wordt overgebracht is typisch gebaseerd op onderzoek en daardoor van een hoog realiteits-gehalte. Dat heeft ertoe geleid dat er nu een breed besef is dat ongewenste zwangerschap iets is wat ook nette mensen kan overkomen en dat de meeste mensen weten dat de ingreep eenvoudig en veilig is en door respectabele artsen wordt uitgevoerd. Het is inmiddels ook duidelijk geworden dat uitdragen van een ongewenste zwangerschap ook op lange termijn vaak psycho-sociale problemen geeft voor moeder zowel als voor kind, en dat hulpverleners daarbij niet meer te bieden hebben dan een doekje voor het bloeden.

Een nieuwe afwijzing van abortus zal zich dus moeilijk op instrumentele argumenten kunnen beroepen en zal het alleen van principiële verwerping van abortus als zodanig moeten hebben.

Het blijft natuurlijk mogelijk dat er nieuwe feiten rond abortus bekend worden die wel aansluiten bij een negatieve waardering. Erg waarschijnlijk is dat echter niet. De laatste decennia is al alles onderzocht rond abortus wat mogelijk was.

Aansluiting op levensstijl

Dat de vroegere afwijzing van abortus heeft plaats gemaakt voor aanvaarding heeft ook te maken met het feit dat effectieve geboorteregeling zo noodzakelijk is geworden in de moderne levensstijl. In de economische sfeer wordt dat patroon gekenmerkt door een lange opleidingstijd en door een grote arbeidsparticipatie van vrouwen. Kenmerken in de

relationele sfeer zijn een intens liefdesleven, gezinsisolatie en seriële monogamie. Al die dingen maken dat uitdragen van een ongewenste zwangerschap onaantrekkelijker werd en dat men daardoor minder zwaar ging tillen aan de morele bezwaren tegen abortus.

Ook hier valt niet te verwachten dat de omstandigheden zodanig zullen veranderen dat er beter valt te leven met ongewenste zwangerschap. De enige ontwikkeling in die richting is de grotere acceptatie van alleenstaand ouderschap en de langzame verbetering van voorzieningen in de sfeer van kinderopvang. De eerdergenoemde trends zetten zich echter ook door.

Zijn er tekenen van een omslag?

Het geluid van de voorstanders van vrije abortus is verstomd, maar de tegenstanders hoor je nog steeds. Dat kan natuurlijk komen omdat voor de voorstanders het pleit beslecht is en omdat anti-stemmen nu meer opvallen. Niettemin vraag je je toch af of het voortleven van de anti-abortus beweging niet toch een symptoom is van een omslag in de publieke opinie. Zoals al opgemerkt wordt ook in bredere zin over een mogelijke 'ruk naar rechts' gesproken.

Of zich daadwerkelijk een omslag begint voor te doen kan worden afgelezen aan de resultaten van opinieonderzoek over abortus in de laatste decennia. Bij vergelijking door de tijd kunnen zich vier patronen voordoen. Die patronen zijn in beeld gebracht in overzicht 1.

Overzicht 1

Figuur 1a geeft het patroon weer van de voorspelde terugslag: de aanvankelijke toename van acceptatie van abortus beklijft niet, maar slaat om in een steeds afwijzender opstelling. Zo'n patroon kan ondermeer optreden als door acceptatie allerlei schadelijke bijverschijnselen zichtbaar worden en de wal het schip keert. Iets dergelijks doet zich momenteel voor ten aanzien van het uitkeringsregiem in ons land.

Figuur 1b schetst een patroon waarin aanvaarding en verwerping elkaar snel afwisselen. Dit patroon doet zich voor in het deel over verschijnselen die erg modegevoelig zijn. De populariteit van D'66 volgt dit patroon.

Figuur 1c schetst het patroon van stabilisering van acceptatie na een periode van groei. Die stabilisatie kan gevolg zijn van het feit dat acceptatie zo algemeen is dat er geen mogelijkheid tot groei meer inzit of dat zich een vaste scheiding van geesten heeft afgetekend.

Tenslotte geeft figuur 1d het patroon weer van gestage groei van acceptatie.

Overzicht 2

In overzicht 2 staan de uitkomsten van negen opinieonderzoeken in de periode 1970-1987. Vergelijking laat zien dat zich geen terugslag voordoet volgens patroon 1a. Evenmin is er sprake van een wisselend patroon à la 1b. De werkelijkheid ligt tussen de patronen 1c en 1d. Er tekenen zich in deze periode een langzame maar gestage groei in de acceptatie van abortus af, maar er blijft tegelijkertijd ook een flinke groep die abortus afwijst. Dit patroon doet zich ook in andere Westerse landen voor.

Dat de trendlijn niet afbuigt sluit niet uit dat toch al een omslag is ingezet. Dat zou het geval kunnen zijn als de acceptatie van abortus voornamelijk gedragen wordt door de generaties die de zestiger jaren hebben meegemaakt, terwijl de afwijzing van abortus meer weerklank vindt onder jongeren. Als dat zo is, kan op termijn toch een terugslag verwacht worden. Overzicht 3 biedt interessante gegevens in dit verband. Het betreft uitkomsten van het SOCOM-onderzoek onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking in 1985/1986. Die uitkomsten zijn uitgesplitst naar leeftijdsgroep (geboortecohort). De

driehoekjes geven de gemiddelde opvatting per leeftijdsgroep weer.

Overzicht 3

Figuur 3a geeft een beeld van het arbeidsethos in Nederland. Er is wat dat betreft geen sprake van een lineaire ontwikkeling. Lange tijd was het zo dat iedere generatie het weer iets makkelijker nam dan de vorige, maar onder de laatste cohorten tekent zich een duidelijke trendbreuk af. Onder twintigers van vandaag (geboren eind zestiger jaren) is het arbeidsethos weer even hoog als onder veertigers die net na de oorlog zijn geboren.

In figuur 3b zijn generatieverschillen in acceptatie van ingrepen in het leven in beeld gebracht. Naast abortus gaat het hier om euthanasie. In dit geval is geen trendbreuk zichtbaar. Het hogere arbeidsethos in de jongere generaties gaat kennelijk niet gepaard met minder acceptatie van abortus. Dit duidt er weer eens op dat te makkelijk van een algemene ruk naar rechts wordt gesproken: de restauratie is maar zeer partieel. Op het merendeel van de opvattingen zet de trend zich door. Abortus hoort daar ook bij. Op termijn mogen we dus een verdere toename van de acceptatie van abortus verwachten.

KANS DAT POLITIEKE STRIJD WEER OPLAAIT

Het bestaan van een groeiende meerderheid voor vrije abortus is geen garantie dat het beleid niet toch restrictiever wordt. Politieke besluitvorming is niet alleen een kwestie van publieke opinie, maar heeft ook te maken met symboliek en machtsverhoudingen. Hoe liggen die kaarten in de abortuskwestie?

Anti-abortus beweging op dood spoor

In de politieke strijd om abortus gaat het om meer dan om zwangerschapsafbreking alleen. Dat blijkt nu weer eens duidelijk in Oost-Europa. Daar werd de abortusvrijheid in Polen drastisch teruggedraaid: niet zozeer omdat men daar opeens tegen abortus als zodanig is, maar omdat vrije abortus gezien wordt als symbool van het gehate communistische regiem van weleer. In de oppositie tegen het communisme heeft de Katholieke kerk steeds voorop gelopen en die kerk is nu eenmaal tegen abortus.

Kan zich iets dergelijks in Nederland voordoen? Waarschijnlijk is dat niet. Ook in Nederland spelen symbolen een grote betekenis in de besluitvorming rond abortus, maar de symbolische connotaties zijn heel anders, en politiek minder gevaarlijk. In Nederland is vrije abortus vooral symbool van de emancipatiebeweging: de vrouwenbeweging in het bijzonder. Deels als reactie daarop is de afwijzing van abortus tot issue van Klein Rechts geworden. Abortus geldt daar als symbool voor alles wat Vies en Voos is. Hoezeer die symbolisering het beeld overheersen bleek in enkele gevallen toen actievoerders met hun neus op de realiteiten rond abortus gedrukt werden. Bij het zien van de film 'Silent Scream' waarin de ingreep stevig uitvergroet wordt weergegeven, trok menige Dolle Mina bleek weg, omdat ze zich toch niet zo gerealiseerd had dat bij iedere abortus toch echt een vrucht aan flarden gaat. Anderzijds is ook herhaaldelijk waargenomen dat tegenstandsters zelf voor abortus in een kliniek verschijnen waar ze eerder nog voor de deur hebben staan demonstreren. Die vrouwen beleefden hun eigen ongewenste zwangerschap als van een andere orde dan al het kwaad waarmee zij abortus vrijheid associeerde.

Welbeschouwd is het eigenlijk wel gunstig dat Klein Rechts zich zozeer heeft opgeworpen als bestrijder van abortus. Van alle mogelijke symbolisering is dat politiek een van de minst gevaarlijke in de Nederlandse verhoudingen. Het zou heel wat erger zijn geweest als afwijzing van abortus een issue was geworden in de Milieu-beweging of van New Age.

Door de associatie met Klein Rechts is de anti-abortus beweging in Nederland op dood spoor gekomen. Weliswaar verschaft Klein Rechts het standpunt een duidelijke stem, maar het maakt de strijd tegen abortus tegelijk ook tot een achterhoede gevecht. In Nederlandse verhoudingen vormt Klein Rechts een getuigende minderheid die ondanks zijn opmerkelijke organisatie en mobilisatie toch steeds meer slinkt. In de Nederlandse politieke verhoudingen is voor deze beweging geen sleutelrol weggelegd.

Anderzijds is de rol van de vrouwen-emancipatiebeweging nog lang niet uitgespeeld. Hoewel minder hecht georganiseerd is deze beweging beter vertakt in het politieke spectrum en heeft ze de wind nog steeds mee. Vrije abortus zal ongetwijfeld één van de symbool issues van deze beweging blijven, vooral als de verworvenheden op dat punt weer worden aangevochten.

Eenwording Europa geen gevaar

Er wordt ook wel eens gezegd dat de eenwording van Europa de politieke machtsverhoudingen in ongunstige zin zal beïnvloeden. De veronderstelling is dan dat een Europese regering zeggenschap zal krijgen over de abortuswetgeving in Nederland en dat een conservatieve meerderheid in de EG het liberale klimaat in Nederland zal smoren. Nog het één, nog het ander is aannemelijk.

Het is hoogst onwaarschijnlijk dat de EG zich zal gaan begeven in zulke controversiële zaken. De eenwording is primair een economische aangelegenheid. Zedelijkheidswetgeving en abortus zullen nationaal blijven. Door de economische eenwording zal het abortustoerisme eerder vergemakkelijkt worden en zal in het nieuwe Europa het meest liberale land dus de toon zetten.

Het is ook niet helemaal juist om Nederland voor te stellen als een liberaal eiland in een conservatief Europa. De abortushulpverlening mag in Nederland wel het meest toegankelijk zijn, maar de Nederlandse burger onderscheidt zich in Europa niet door een uitgesproken liberale houding. In feite is de acceptatie van abortus zelf groter in de toonbepalende lidstaten Engeland, Frankrijk en Duitsland. Zie overzicht 4. Zelfs als het Europese parlement zich met de abortusvrijheid in lidstaten zou gaan bemoeien mag dus niet zonder meer verwacht worden dat dit tot een terugdraaien van de klok zal leiden.

Amerikaanse situatie anders

In de Verenigde Staten wordt niet anders over abortus gedacht dan in West-Europa. (Zie Gillespie et. al 1988) De praktijk van de abortushulpverlening is er ook in grote trekken gelijk. De politieke strijd is echter nog in volle gang in de USA en de anti-abortus beweging heeft er in de laatste jaren verschillende kleine overwinningen geboekt. Is dat dan niet een teken aan de wand?

In dit verband is het goed te bedenken dat de Amerikaanse situatie in een aantal opzichten sterk verschilt van die in de meeste West-Europese landen. De afschaffing van het abortus verbod is in de USA in zekere zin te vroeg gekomen. Het werd bewerkstelligd door een vrij plotselinge uitspraak van het hooggerechtshof, en niet - zoals in West-Europa - door een langdurige politieke machtsstrijd. Daardoor is de strijd in de USA pas echt los gebrand na de feitelijke liberalisering en gaat die strijd veel meer over het al dan niet terugdraaien van de klok.

Een ander belangrijk verschilpunt is dat er in het Amerikaanse politieke bestel op dit punt meer te wrikken valt. De USA kent een twee partijenstelsel waarin pressiegroepen relatief veel invloed kunnen uitoefenen. De scheidslijn tussen voor- en tegenstanders van abortus loopt ook nog eens dwars door de partijen heen.

KANS OP EFFECTUERING VAN EEN HERNIEUWD VERBOD

Toch weet je maar nooit. Voorspellen is nu eenmaal moeilijk in de politiek. Er zijn bijvoorbeeld maar weinig Oost-blok kenners die het uiteenvallen van de Sovjet-Unie hebben zien aankomen. Stel dus dat de publieke opinie toch omslaat, of dat om andere redenen een restrictief beleid wordt ingezet. Kan abortus dan meer worden teruggedrongen in de illegaliteit? Zal de beruchte breinaald dan weer zijn intreden doen?

Ook die kans acht ik klein. Het zal dan namelijk blijken dat het erg moeilijk is om de gegroeide praktijk terug te draaien. Abortus wordt inmiddels als een verworven recht beschouwd en het moeten uitdragen van een ongewenste zwangerschap als een ontoelaatbare inbreuk op eigen levensplan. Iedere poging om abortus weer te verbieden zal derhalve een felle tegen-beweging oproepen. Zelfs als die beweging politiek in de minderheid is zal deze krachtig genoeg blijken om effectuering van een eventueel verbod te verhinderen.

Zelfs als abortus officieel weer verboden wordt zal de hulpverlening toch doorgaan. Dat zal dan veel makkelijker gaan dan in de illegale praktijk van weleer. Er zijn nu immers eenvoudiger technieken beschikbaar en er zullen zich ongetwijfeld vele idealistisch gemotiveerde aborteurs aandienen en er zal praktische en morele steun geboden worden vanuit het 'verzet'. Abortusklinieken kunnen wel gesloten worden, maar daarmee zullen de behandelingen zich alleen maar verplaatsen naar behandelkamers in ziekenhuizen en artspraktijken. Als de anti-abortusbeweging er onverhoopt in zou slagen om zelfs dat soort behandelingen te bemoeilijken zal de hulpverlening zich weer naar het buitenland verplaatsen. Het geval van het hedendaagse Ierland toont aan dat daar geen effectief verweer tegen mogelijk is.

Zover zal het allemaal overigens niet komen. Als er onverhoopt een omslag komt in de publieke opinie of in de politieke verhoudingen, zal de terugslag beperkt blijven tot de franje van abortusvrijheid. Er zal gemorreld worden aan wachttijden, financieringsregelingen en procedures bij minderjarigen. Aan een echt verbod zal geen meerderheidspartij zich in West-Europa nog wagen, althans niet zolang hier sprake blijft van een democratisch bestel. De kansen voor de democratie zijn momenteel echter beter dan ooit: voor een contra-revolutie naar Iraanse snit hoeven wij hier niet te vrezen.

CONCLUSIE

Het is vrijwel uitgesloten dat de klok weer wordt teruggedraaid. De abortusvrijheid die Stimezo bevochten heeft is een blijvende verworvenheid.

Noten

Berkel-Van Schaik, A. en Snippenburg, L.B.
Sociaal Historische generaties, verbeelding of empirische werkelijkheid?
Sociologische Gids, vol 38, 1991, p. 227-248

Gilliespie, M.; Tenvergert, E.M. & Kingma, J.
Using Mokken methods to develop robust cross-national scales: American and WestGerman attitudes towards abortion.
Social Indicators Research, vol 10, 1988, 181-204

Lesthage, R. & Meekers, D.
Demografische Verschuivingen en de evolutie van waardenpatronen in de EEG.
Brussel, Vrije Universiteit, 1988

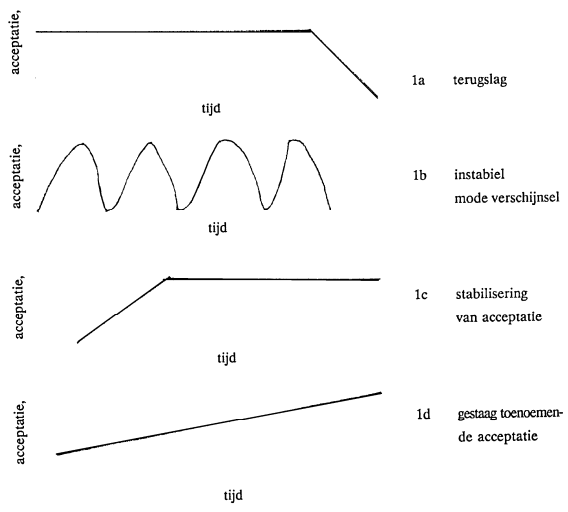
Rucht, D., Der Abtreibungskonflikt in den USA, Frankreich und der Bundesrepublik Deutschland. Forschungsjournal der Neue Soziale Bewegungen, Heft 2/1991

Sociaal-Cultureel Rapport 1987
Sociaal en Cultureel Planbureau, 1987, Den Haag

** *voordracht ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van Stimezo Nederland (1991)*

Overzicht 1

Mogelijke veranderingspatronen in acceptatie van abortus door de tijd.

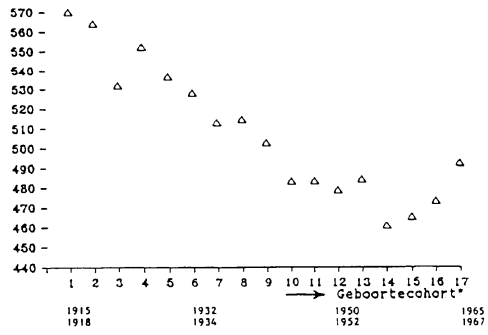

Ontwikkeling aanvaarding abortus in Nederland 1970-1987									
	1970	1975	1979	1980	1981	1983	1985	1986	1987
Een vrouw moet abortus kunnen laten uitvoeren als zij dat wenst									
% eens	43	48	48	55	51	53	53	49	53
% eens, noch oneens	12	16	10	11	10	11	12	15	14
% oneens	45	35	42	35	40	36	35	36	33
Bronnen: God in Nederland 1970: Surveys Culturele veranderingen 1975, 1979, 1980, 1981, 1983, 1985, 1986, 1987.									

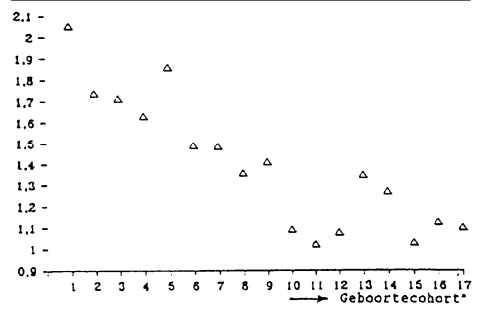
Overzicht 3

Generatieverschillen in opvattingen in Nederland 1986

Figuur 3a: Werk als plicht

Figuur 3b: Afwijzing van ingrepen in het leven

Bron: Van Berkel-Van Schaik & Snippenburg, 1991

Overzicht 4										
Acceptatie van abortus in West-Europa in 1981										
<i>ABORTUS GERECHTVAARDIGD?</i>										
<i>NOOIT</i>					<i>ALTIJD</i>					
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	
België					4					
Denemarken					10					
West-Duitsland					7					
Engeland					7					
Frankrijk					9					
Ierland					1					
Noord-Ierland					2					
Nederland					5					
Spanje					3					
Bron: Euro Value Survey: Lesthaege & Meekers 1986										